

Концептуалізація болю в англійській мові (на основі медичного питальника МакГілл)

Роботу виконано на кафедрі лінгвістики
НУ “Острозька академія”

Досліджено концептуалізацію болю в англійській мові на основі прикметників із відомого в медичних колах питальника МакГілл. Визначено вихідні та метафоричні значення відібраних лексем й охарактеризовано їх уживання в домені болю.

Ключові слова: основне значення, метафора, концептуалізація, біль.

Сахнюк О. С. Концептуалізація болю в англійському мові (на основі медичного опросника МакГілл). Исследуется концептуализация боли в английском языке на основе прилагательных из известного в медицинских кругах опросника МакГилл. Определены исходные и метафорические значения отобранных лексем и охарактеризовано их употребление в области боли.

Ключевые слова: основное значение, метафора, концептуализация, боль.

Sakhniuk O. S. The Conceptualization of Pain in English Language (on the Basis of the McGill Pain Questionnaire). The article deals with the conceptualization of pain in English language. The research has been done on the basis of the adjectives from the McGill Pain Questionnaire. The author has defined basic and metaphorical meanings of the selected lexemes and characterized their usage in the domain of pain.

Key words: basic meaning, metaphor, conceptualization, pain.

Постановка наукової проблеми та її значення. Довгий час біль не досліджувався лікарями та вченими з погляду мови опису больових відчуттів. Завдяки роботі Р. Мельзака й У. Торгерсона “On the Language of Pain” доведено, що біль – явище різностороннє й багатогранне, яке кожен раз сприймається та описується по-іншому [8]. Лінгвістичні аспекти мови болю також представлені в працях деяких вітчизняних і зарубіжних вчених [4; 6; 1].

В англійській мові існує велика кількість слів для опису больових відчуттів. Деякі з них своєю семантикою передають власне відчуття болю; їх кількість обмежена – *to pain, to ache, to hurt* – ‘боліти’. Решта запозичуються на позначення болю з інших областей значень. Це – метафори (деякі англійські метафоричні предикати болю описано в статті П. Ю. Новичков, А. А. Бонч-Осмоловська [2]). У своєму прямому значенні ці слова позначають явища, пов’язані з діяльністю людини, з навколишнім світом (*to drill* ‘бурити’, *to pinch* ‘щипати’ та ін). У похідному значенні вони описують біль. Деякі з них співвідносяться з позамовними референтами (*to burn* ‘пекти’ – як, наприклад, обпекти руку вогнем), *to cut* ‘різати’ – як, наприклад, порізати пальця ножом), проте в більшості випадків зв’язку з позамовним референтом немає (*burning, cutting pain in the stomach* ‘пекучий, ріжучий біль у шлунку’). Людина просто використовує відомий їй досвід із навколишнього середовища для опису внутрішніх, відомих лише їй відчуттів.

Мета цієї статті – простежити за допомогою прикметників із відомого в медичних колах питальника МакГілл, як концептуалізується біль в англійській мові. Цей питальник створено Рональдом Мельзаком для опису й характеристики багатогранності болю та для допомоги пацієнту легше охарактеризувати лікарю той біль, який відчувається. До нього увійшли слова, переважно дієприкметники й прикметники, покликані передати інтенсивність та якість болю.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування результатів дослідження. У цій науковій праці ми зосередилися на прикметниках *hot* ‘гарячий’, *cold* ‘холодний’, *cool* ‘прохолодний’, *freezing* ‘морозний’, *sharp* ‘гострий’, *dull* ‘тупий’, *tight* ‘зжятий’, *taut* ‘натягнутий’, *cruel* ‘жорстокий’, *vicious* ‘злий, поганий’ та *tender* ‘мякий, ніжний’, які наведені у питальнику МакГілл як больові характеристики. Приклади прямих і метафоричних уживань аналізованих лексем ми добирали з лексикографічних джерел, Британського національного корпусу (BNC) та пошукового сервера <http://www.google.com>.

1. Біль – предмет/явище, що має певну температуру

Описуючи біль англійською мовою, людина може використовувати лексеми, що зазвичай характеризують температуру. При цьому тут широко представлена ціла температурна шкала (*hot* ‘гарячий’, *cold* ‘холодний’, *cool* ‘прохолодний’, *freezing* ‘морозний’).

Hot – прикметник, що має набір прямих і переносних значень: ‘гарячий, жаркий; гострий, праний (про їжу); пристрасний, збуджений, запальний, дратівливий; важкий, напружений, небезпечний (про ситуацію)’. Напр.:

I detest hot weather (BNC) ‘Я ненавиджу спекотну (жарку) погоду’;

Put some of this hot sauce on the barbecued ribs (BNC) ‘Полий барбекю ось цим гострим соусом’;

When things got too hot the reporters left the area [10, 576] ‘Коли ситуація стала особливо небезпечною, репортери покинули територію’.

У своєму прямому значенні прикметник *hot* описує предмет чи явище, яке має високу температуру чи виділяє тепло: *a hot day / weather / water* ‘гарячий день / погода / вода’.

Уживаючись у домені болю, *hot* виступає означенням до іменника *pain* ‘біль’, описуючи його. *Hot pain* характеризує больові відчуття, що так чи інакше пов’язані з підвищенням температури, при цьому температура частини тіла, де відчувається біль, може бути справді підвищеною (порівняно з прилеглою ділянкою тіла) або ж лише здаватися людині підвищеною. Напр.:

One kind is revealed as having a much higher temperature than the surrounding, normal (non-painful) area; this is referred to as hot pain. Another kind is revealed by a much lower temperature than the surrounding area, and is called cold pain. Curing hot pain appears to be easier than curing cold pain (www.google.com).

‘...Один вид [болю] виявляється як такий, що має значно вищу температуру, ніж оточуюча нормальна (не болюча) ділянка; його називають «гарячим болем». Інший вид виявляється значно нижчою температурою, ніж температура прилеглої ділянки, його називають «холодним болем». Здається, виликувати «гарячий біль» легше, ніж «холодний біль»’.

Таким чином, опозитом до *hot pain* в англійській мові є *cold pain* ‘холодний біль’.

Із погляду вихідної семантики, *cold* – прикметник, що має значення ‘холодний; холодний, невідігртий (про їжу); у переносному значенні – холодний, непривітний, байдужий’. Напр.:

It is cold outside today [10, 218] ‘Сьогодні на вулиці холодно’;

The movie leaves me cold (BNC) ‘Цей фільм залишив мене байдужим’.

Прямим значенням прикметника *cold* є ‘той, що має низьку чи нижчу за звичайну температуру’.

Уживаючись у домені болю, *cold* виступає означенням до іменника *pain* та має значення протилежне до *hot pain*. Тобто позначає біль, який так чи інакше пов’язаний зі зниженням температури та з відчуттям холоду, реального чи уявного. Напр.:

I have this cold pain that I get in my throat, like ice but painful (BNC) ‘Я відчуваю цей холодний біль у горлі, схоже на лід, однак болюче’.

Прикметник *cool* ‘прохолодний’ уживається значно рідше на позначення болю. У своєму вихідному значенні цей прикметник має значення ‘прохолодний, свіжий; легкий; холоднокровний, спокійний; байдужий’. Напр.:

We were in the cool shadow of the mountain (BNC) ‘Ми знаходилися в прохолодній тіні гори’;

She always remains cool, calm and collected in a crisis [10, 256] ‘Вона завжди залишається холоднокровою, спокійною та зібраною у кризових ситуаціях’.

Oxford Advanced Dictionary першим значенням прикметника *cool* подає ‘досить холодний; не гарячий і не теплий’ [10, 256]. Цей прикметник наводиться поряд з іншими прикметниками на позначення болю в питальнику МакГілл, проте нам не вдалося знайти прикладів його використання. Очевидно, ця лексема є доволі рідковживаною в контексті болю й використовується лише у певних (медичних) колах.

Прикметник *freezing* має значення ‘морозний, заморожуючий’, тобто передає відчуття сильного холоду. Напр.:

It's freezing outside [10, 472] ‘На вулиці морозно’.

У домені болю цей прикметник уживається як означення до іменника *pain* і позначає ‘заморожуючий біль’, тобто біль, що супроводжується відчуттям не лише надзвичайного холоду, а й певного заніміння, заціпеніння (пор. рос. *окоченелый*, у якому відчуття холоду поєднується з відчуттям затверділості). Напр.:

I have had this freezing pain in my right arm and leg for over a week now (www.google.com) ‘Я відчуваю заціпенілість (досл. маю цей заморожуючий біль) у правій руці й нозі вже більше тижня’.

Отже, біль в англійській мові може мати певну температуру, бути гарячим (*hot pain*), прохолодним (*cool pain*), холодним (*cold pain*) чи заморожуючим (*freezing pain*). Цікаво, що заморожуючий біль (*freezing pain*), який описує відчуття, що українською мовою передається як заціпенілість, в англійській концептуалізується як певний предмет володіння, який можна мати (про що свідчить попередній приклад), тоді як гарячий біль концептуалізується як певна рідина, що заповнює собою весь простір або швидко переміщується (перебігає, переливається) з одного місця в інше. Напр.:

He groaned, the hot pain of the blow flooding his senses, stunning him (BNC) ‘Він застогнав, гарячий біль від удару заповнив (досл. затопив) усі його відчуття, приголомшуючи його’;

But on Sunday night I woke up with incredible hot pain running through my head that felt as though there was poison running through my brain and burning off tissue (www.google.com) ‘Але в неділю вночі я прокинувся з надзвичайним гарячим болем, що переливався в моїй голові (досл. бігав через мою голову), це було так, наче то отрута протікала в моєму мозку, обпікаючи на своєму шляху всі тканини’.

2. Біль – предмет, що має певну форму

Для опису болю в питальнику МакГілл наведено прикметники, що зазвичай використовуються, коли йдеться про форму предметів (*sharp* ‘гострий’, *dull* ‘тупий’, *tight* ‘зжатиї’, *taut* ‘натягнутий’).

Dull – прикметник, що має значення ‘нудний; похмурий; дурний; тупий, притуплений’. Напр.:

The conference was deadily dull [10, 360] ‘Конференція була надзвичайно нудною’;

The day began grey and dull [10, 360] ‘День почався сіро та похмуро’;

He was rather a dull child, usually called uncommonly stupid (BNC) ‘Він був дуже недалекою дитиною, зазвичай його називали надзвичайно дурним’.

Основними значеннями прикметника *dull* є ‘дурний, недалекий’ та ознака, що характеризує форму предметів – ‘не маючий гострих кутів чи країв, тупий’. Саме від останнього значення, очевидно, здійснено перенос для характеристики болю: *dull pain* ‘тупий, приглушений біль’:

There was a dull pain in his lower jaw, from hours of teeth-clenching... (BNC) ‘Він відчував тупий біль у нижній щелепі від годинами зціплених зубів...’

Протилежним за значенням до *dull pain* ‘тупий біль’ є *sharp pain* ‘гострий біль’. Прикметник *sharp* також використовується для характеристики форми предметів. Його основними значеннями є ‘гострий, гострокінечний, відточений; кмітливий, спостережливий; крутий, різкий (напр. поворот); чіткий; голосний, пронизливий (напр. звук); їдкий, гострий (про смак); хитрий, недобросовісний’. Напр.:

The shears aren't sharp enough to cut the grass [10, 1082] ‘Ножиці недостатньо гострі, щоб різати ними траву’;

It was very sharp of you to notice that [10, 1082] ‘Те, що ти це помітив, було дуже спостережливо з твого боку’;

It apparently had skidded off a road at a sharp curve (www.google.com) ‘Його, очевидно, знесло з дороги на крутому повороті’.

Отже, основним значенням прикметника *sharp* є ‘гострий; такий, що має гострі краї, здатний порізати чи проколоти’. Саме від цього значення прикметника утворено метафору *sharp pain* ‘гострий біль’, тобто біль, який можна локалізувати, який є доволі сильним і супроводжується відчуттям колоття чи різання, тобто проникання гострого предмета в тіло.

Dull pain is generally like a constant spread out pain, not always as painful as a sharp pain which almost has an epicenter and feels like someone's sticking a needle into you (www.google.com) ‘Тупий біль – це, як правило, постійний розосереджений біль, що не є таким болючим, як гострий біль; останній переважно має епіцентр і відчувається так, наче хтось стромляє в тебе голку’.

Іншим прикметником, який уживається як для опису болю, так і для опису форми предмета, є *tight*, що має значення ‘стиснутий, компактний; тісний, тугий; важкий (про ситуацію)’. Напр.:

So we will be able to locate the residents of whichever home we choose within a very tight geographical area, giving them choices as to where they go (BNC) ‘Таким чином, ми матимемо можливість розмістити мешканців будь-якого вибраного нами будинку у межах компактної (стиснутої) географічної території, залишаючи за ними вибір, куди їм йти’;

*Having no money put me in a **tight** corner* [10, 1250] 'Відсутність грошей поставила мене в скрутне становище'.

Згідно з Online Etymology Dictionary, прикметник *tight* датується XV ст. і походить від середньоанглійського *thight*, що має значення 'тугий, стиснутий, компактний' [9]. Це значення переноситься й для опису болю – *tight pain* 'зжимаючий біль':

*I get a **tight pain** in my chest when I breathe* (www.google.com) 'Я відчуваю (досл. отримую) стискаючий біль у грудях, коли дихаю'.

При цьому в ролі суб'єкта болю може виступати і як власне людина, яка відчуває біль, так і частина тіла, де біль локалізується. Однак, як свідчать приклади, біль, при якому суб'єктом є людина, концептуалізується як предмет, що дається людині (наче подарунок чи покарання), а вона, відповідно, його отримує. Біль, суб'єктом якого є частина тіла, концептуалізується як предмет, яким вона (частина тіла) володіє/має. Напр.:

*When my husband eats food he gets a **tight pain** in his chest* (www.google.com) 'Коли мій чоловік вживає їжу, у нього з'являється (досл. він отримує) стискаючий біль у грудях';

*What is it when my stomach has a **tight pain*** (www.google.com) 'З чим може бути пов'язаний стискаючий біль у животі (досл. що це, коли мій живіт має стискаючий біль)?'

Синонімом прикметника *tight* є *taut* є прикметник, що має значення 'туго натягнутий, пружний; напружений'. Напр.:

*Although your skin might feel a bit **taut** after washing, the skin oils rebound in about the same time, too* (BNC) 'Хоча ваша шкіра може здаватися дещо натягнутою після миття, шкірна олія відновиться приблизно за такий самий час'.

Описуючи біль, прикметник *taut* виступає означенням до іменника *pain* 'біль' та позначає 'тягучий біль'. Однак у такому значенні *taut* вживається доволі рідко:

*The **taut pain** was dominant at the 1-week interview and the shooting, stabbing pain was dominant later* (www.google.com) 'Тягучий біль домінував під час інтерв'ю першого тижня, стріляючий та гострий біль домінував у подальшому'.

Отже, говорячи про біль, характеризуючи його, людина здатна надавати йому певні обриси, певну форму.

3. Біль наділяється певними ознаками та характеристиками людини

Для характеристики болю в питальнику МакГілл наведено велику кількість прикметників, що зазвичай описують людину. Більшість з них використовується для змалювання негативних рис характеру (*cruel* 'жорстокий', *vicious* 'злий, поганий'), хоча частина, навпаки, передає позитивні якості (*tender* 'м'який, ніжний').

Cruel – прикметник, що має значення 'жорстокий, безжальний, суворий; болючий, важкий'. Напр.:

*Lady Maude nodded, remarking how she had heard that Sir Ralph was a hard, **cruel** man* (BNC) 'Леді Мод кивнула, зазначаючи, що, наскільки вона чула, сер Ральф був важким, жорстоким чоловіком'.

Oxford Advanced Dictionary визначає основним значенням прикметника *cruel* 'який є чи проявляє бажання завдати біль чи страждання; той, що спричиняє біль та страждання' [10, 281]. Похідне значення цього прикметника утворює метафору й використовується для опису болю – *cruel pain* 'досл. жорстокий, безжальний біль'. Напр.:

***Cruel pain** in lower right back and abdomen, complexity in urination, etc. are the symptoms of this condition* (www.google.com) досл. 'Жорстокий біль у нижній правій частині спини та живота, труднощі з сечовипусканням та ін. є симптомами цього стану'.

Cruel pain може передавати не лише фізичний, а й душевний біль, муки, які не дають людині спокою:

*Alone on a holiday and trying to come to terms with his grief, he reflects that "the most **cruel pain** of all occurred at such moments, when I tried to face the still unacceptable fact that I could never tell her anything again"* (BNC) 'Будучи самотнім у відпустці і намагаючись примиритися зі своїм горем, він пригадує, що «найнестерпнішим болем з усіх, які людина відчуває в такі моменти, був той, коли я намагався усвідомити досі не прийнятий мною факт, що я вже ніколи не зможу нічого сказати їй знову»'.

Іншим прикметником, що вживається як для характеристики людини, так і для опису болю, є прикметник *vicious*, що має значення 'злий; помилковий, поганий; жахливий, сильний'. Напр.:

*He's not a **vicious** person* [10; 1326] 'Він не зла людина'.

Основним значенням прикметника *vicious* є 'діючий чи зроблений зі злими намірами; злий та жорстокий'. Це значення переноситься для позначення болю, утворюючи метафору *vicious pain* 'жахливий, сильний біль'. Напр.:

You may have experienced it – a vicious pain shooting down your lower back and legs (www.google.com) 'Можливо, ви це відчували – жахливий біль, що проноситься у нижній частині спини та ногах (досл. Можливо, ви це відчували – злий біль розстрілює нижню частину вашої спини та ніг)'.
Vicious pain вживається також для опису душевних страждань та емоційного болю:

They had hit her house, destroyed her home – hers and Gerry's. A vicious pain slashed through her (BNC) 'Вони влучили у її будинок, знищили її дім – її та Джері. Жахливий біль пронісся через неї (досл. злий біль глибоко поранив її)'.
Протилежним за значенням до попередніх прикметників є *tender* 'мякий, ніжний; люблячий, ніжний; делікатний; болючий, чутливий; недосвідчений'. Напр.:

She needs a lot of tender loving care [10, 1230] 'Їй потрібен турботливий, люблячий догляд'.

Tender також використовується для опису болю. Ця лексема характеризує специфічне больове відчуття, що є наслідком чи виявом підвищеної чутливості – коли будь-який дотик спричиняє біль. Напр.: *Why are my breasts so tender/sore to the touch?* (www.google.com) 'Чому мої груди такі чутливі/болючі на дотик?'

При цьому, щоб передати болючість такої чутливості, використовується конструкція *tender pain* 'болюча чутливість' (досл. м'який біль): *Really odd pulsating/tender/vibrating pain on my lower back near the back of my hip* (www.google.com) 'Справді дивний пульсуючий/чутливий/вібруючий біль у нижній частині спини, біля задньої частини стегна'.

Однак, сама собою конструкція *tender pain* вживається доволі рідко, частіше вона трапляється в поєднанні з назвою частини тіла, де й зосереджені больове відчуття та надмірна чутливість: *tender knee pain* 'біль у чутливому коліні', *tender scalp pain* 'біль у чутливій шкірі голови'. Крім коліна та шкіри голови, така болючість може відчуватися в грудях, животі, печінці, п'яті та шії. Напр.:

If you have tender knee pain and you want to get rid of it then read on (www.google.com) 'Якщо ви відчуваєте біль у чутливому коліні (досл. мякий, ніжний біль у коліні) і хочете його позбутися, тоді читайте далі';

Tender chest pain: *This type of pain is characteristic of chest wall disease such as costochondritis and other musculoskeletal conditions* (www.google.com) 'Біль у чутливій грудній стінці (досл. м'який, ніжний біль у грудях): Цей тип болю характерний для хвороб грудної стінки, таких як костохондрит та інші скелетно-м'язеві захворювання.

Потрібно додати, що лексем, які описують людину, у питальнику МакГілл є доволі багато, однак те, як вони концептуалізують біль, заслуговує на детальнішу розмову. Зазначимо лише, що біль може бути таким, що завдає проблем тому, хто його відчуває (*troublesome pain*), або жалюгідним (*miserable pain*) та нещасним (*wretched pain*) і при цьому різнитися у своїй інтенсивності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Біль – явище багатогранне та різностороннє. Для того, щоб передати усі його прояви, нам доводиться використовувати велику кількість слів, залучати синоніми та слова з протилежними значеннями. Оскільки в англійській мові лексем із власне больовою семантикою є лише декілька, то для повного змалювання болю людина залучає слова з інших семантичних полів. Це – метафори. Охарактеризувавши низку лексем, наведених у питальнику МакГілл для характеристики болю, ми побачили, що біль може концептуалізуватися по-різному. Для того щоб описати внутрішні, відомі лише їй фізіологічні відчуття (біль), людина найчастіше вдається до використання добре знайомих слів. Адже всім відоме відчуття холоду чи спеки, усі мають уявлення про гострі й тупі предмети, про докучливих, набридаючих, жалюгідних чи надмірно чутливих людей. Проте ці всім відомі відчуття по-різному метафорично концептуалізують біль у різних мовах.

Біль в англійській мові має певну температуру (найчастіше буває холодним чи гарячим, також прохолодним або заморожуючим). Біль також має певну форму (гострий чи тупий, стиснутий чи натягнутий). Крім того, болю притаманні певні риси характеру: він може бути чутливим та нещасним або злим і жорстоким. Необхідно зазначити, що таке розмаїття больових характеристик, очевидно, притаманне повною мірою розмовній мові, однак не завжди відображене в словниках чи в Британському Національному корпусі.

Література

1. Брицын В. М. Концепт БОЛЬ в типологическом освещении / В. М. Брицын, Е. В. Рахилина, Т. И. Резникова, Г. М. Яворская (ред.). – Киев : Издат. дом Дмитрия Бурого, 2009. – 424 с.
2. Новичков П. Ю. Глаголи боли в английском языке / П. Ю. Новичков, А. А. Бонч-Осмоловская // Концепт БОЛЬ в типологическом освещении / В. М. Брицын, Е. В. Рахилина, Т. И. Резникова, Г. М. Яворская (ред.). – К. : Издат. дом Дмитрия Бурого, 2009. – С. 199–209.
3. BNC – British National Corpus [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.natcorp.ox.ac.uk>
4. Halliday M. A.K. On the grammar of pain / M. A. K. Halliday // Functions of Language, 1998. – № 5, 1. – P. 1–32.
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.google.com>
6. Lascaratou, Ch. Language of Pain: Expression or Description / Ch. Lascaratou. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2007.
7. Melzak R. The McGill Pain Questionnaire: major properties and scoring methods / R. Melzak // Pain. – 1975. – Vol. 1. – P. 277–299.
8. Melzak R. On the language of pain. Anesthesiology / R. Melzak, W. S. Torgerson. – 1971. – 34. – P. 50–59.
9. Online Etymology Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.etymonline.com>
10. Oxford Advanced Learner's Dictionary. Fifth Edition. – Oxford : Oxford University Press, 1995.

Статтю подано до редколегії
31.03.2011 р.